

razvoja. Pokazalo se da one stoje u međusobnoj proturiječnosti, a ideologija samoupravljanja kao i samoupravljačke ustanove još su preslabi a da bi prevladali loše posljedice te proturiječnosti. Jedna od najlošijih posljedica je silna strukturalna podijeljenost društva (str. 153).

Na pitanje živimo li već u jednom »postmodernom društvu«? autor odgovara: Čovjek postmodernog doba živi u društvu koje negira jedinstvenu, povijesnu liniju razvoja, pa mu se čini da je na kraju puta tamo gdje je bio na početku. Kretanje se čini prividnim: društvo je naraslo, organizacije su krajnje velike i složene, individuum nikad nije bio slobodniji ali ni usamljeniji, a sve prati nespokojan osjećaj da se ono bitno nije promijenilo. Taj osjećaj nije lako obrazložiti, jer su modernoj epohi bitne ustanove, bitni društveni odnosi bili skoncentrirani na jednom mjestu — državi ili industrijskom poduzeću; danas su ta mjesta raspršena. Čovjeku postmoderne nerjetko se čini da ga najviše ugrožavaju najbližnji, kao agenti dominantnog poretka, a katkada da to čini sam sebi (str. 173).

Na kraju možemo zaključiti da je knjiga **Dioba društva** uzorna sociološka studija o socijalnoj fragmentaciji, djelo koje se čita lako poput informativnog štiva, ali i djelo iz kojeg se mnogo može naučiti.

Tvrtko Ujević

Zbornik radova

EMILE DURKHEIM I SUVREMENA SOCIOLOGIJA

Biblioteka Revije za sociologiju,
Zagreb, 1988, 207. str.

E. Durkheim, francuski sociolog (1858—1917.) profesor u Bordeauxu, zatim na Sorboni. Osnivač je jedne od najutjecajnijih socioloških škola u Francuskoj i osnivač »L'année sociologique«.

Sociologiju je želio uvrstiti u red »pozitivnih znanosti«, jer po njegovom uvjerenju treba izučavati društvene činjenice kao prirodne datosti isključujući iz njih svaki subjektivni i teološki moment. On je također predstavnik kolektivno-psihološke orijentacije u sociologiji, jer smatra da je pojedinac posljedica društvene diferencijacije, koja proizlazi iz podjele rada. Bavio se zatim izučavanjem raznih aspekata društvenog života kao što je pojam religije, samoubojstva itd.

Ovaj zbornik je kao što piše u predgovoru, posvećen ovome velikom sociološkom misli. U difuznosti i prividnoj nesimetričnosti socijalnih činjenica tražio je predmetnu koherentnost sociologije kao znanosti zahtijevajući od nje da strogo odredi svoj predmet, postupke i metode. Njegov utjecaj, kao što se naglašava u predgovoru, nadilazi i njegovo vrijeme i opseg njegova djela a njegova paradigma je još uvijek aktualna, nadira sociologiju i suvremeno se kreće u području filozofije, etnologije, povijesti, pedagogije, političke znanosti i drugih humanističkih znanosti.

Radovi zastupljeni u ovom zborniku tematski su artikulirani u tri cjeline. Prvu sačinjavaju prilozi iz raznih kutova osvjetljavaju aktualnost Durkheimove sociologije u suvremenim društvenim i teorijskim kretanjima. Druga cjelina se odnosi na priloge koji tematiziraju neke glavne probleme Durkheimova shvaćanja društva kao što su: podjela rada, normativna regulacija, socijalna fragmentacija i sociologija obrazovanja.

Zatim tu su uvršteni tekstovi koji se isključivo bave Durkheimovim sociološkim shvaćanjem i tumačenjem religije.

Namjera knjige nije da obuhvati širinu Durkheimova sociološkog sistema i iscrpi sve aspekte njegova bogatog opusa, nego je prije svega jedan presjek kroz njegove bitne domašaje koji još uvijek žive i oplođuju se u aktualnim tokovima sociološkog mišljenja, kako se navodi u predgovoru ovog zbornika.

No, pođimo redom analizirajući mišljenja onako kako su zastupljena u zborniku.

Rudi Supek u prilogu »Aktualnost Durkheimove sociologije kod nas« analizom dvaju modela u razvoju društva (modela suglasnosti i modela sukoba ili konflikata) analizira aktualnost Durkheimove misli danas u suvremenim teorijama industrijskog društva i kod nas. Napominjući da se model sukoba nalazi u krizi zbog određenih promjena u industrijskom društvu, ali i zbog činjenice da takozvana socijalistička društva sve više napuštaju konfliktni model i svoju pažnju usmjeravaju na model konsenzusa...

Ideje da će industrijsko društvo biti pretvoreno u besklasno društvo zastupali su u ranijoj fazi kapitalizma Saint-Simone, Comte i Durkheim, a u novije vrijeme ih preuzimaju teore-

tičari koji stoje na stajalištu »konca ideologije«. Daniel Bell, Edward Shils, Lipset, Raymond Aron. Ideji o koncu ideologije pridružila su se shvaćanja o progresivnoj integraciji radničke klase u modernu proizvodnju i o pretvaranju radničke klase u novu srednju klasu ili u »novu radničku klasu« (S. Mallet, A. Gorz i dr.).

Serge Mallet smatra da radnici uspijevaju »integrirati« u »novu radničku klasu« više stručne kadrove i tako se stvara novi tip solidarnosti — organske, na temelju zajedničke odgovornosti u proizvodnji; takav stav nas podsjeća na Durkheima, smatra Supek, i ruši stari konfliktni model klasnih odnosa u poduzeću.

Konfliktni model poduzeća stavljen je u pitanje na osnovi svih onih procesa koje danas pripisuju takozvanom postindustrijskom društvu. Autor naglašava također sličnosti tendencija suvremenog industrijskog društva s našim »samoupravnim socijalizmom« i zapaža sličnosti koje idu u prilog durkheimovskog shvaćanja podjele rada, koje predviđa da će se jedino uloga teorijskog znanja i organske solidarnosti moći uspješno suprotstaviti antagonističkim djelovanjima ekonomskih snaga i anomiji uopće.

Aljoša Mimica s Filozofskog fakulteta u Beogradu u članku »Nekoliko napomena o recepciji Durkheimove sociologije kod nas« obrađuje tri faze u razvoju recepcije Durkheimove sociološke misli kod nas:

1. međuratno razdoblje — skromne osnove jugoslovenske sociologije uopće. Autor citira neke pokušaje analize Durkheimove misli koji variraju od kritičke eksplikacije do potpunog usvajanja, a ta nepotpunost je rezultat ili površnog poznavanja, ili poklanjanja pažnje samo nekim as-

pektima ili fazama u razvoju njegova mišljenja, smatra Mimica.

2. drugo razdoblje pedesetih godina karakterizira po autorovu mišljenju nepovjerljivost prema buržoaskoj nauci, a glavni kriterij usvajanja jest »partijnost« nauke.

3. Na početku trećeg razdoblja šezdesetih godina osjetilo se, kako autor kaže, prodiranje jednog »novog duha«. Pažnja je počela da se poklanja povijesnom naslijeđu »građanske sociologije«. Tako je došlo do otvaranja i prema Durkheimu. Mimica navodi radove: Radomira Jukića, Jože Goričova, Fiamenga i napose Veljka Koraća koji se na najotvoreniji način zalagao da se u marksističku sociologiju ugrade izvjesna teorijska i metodološka otkrića »građanske sociologije«. Autor također naglašava da su za temeljitije proučavanje Durkheimovog djela najpodsticajni bili članci Vojina Milića, objavljeni već ranih šezdesetih godina.

Victor Karady sa Ecole des Hautes Etudes aux Sciences Sociales, Groupe de Sociologie Politique et Morale, iz Pariza, u prilogu »Durkheimovska revolucija« i etnologija kao disciplina u Francuskoj analizira Durkheimov odnos prema etnologiji smatrajući da je dvosmislen zbog društveno-političke situacije u cijeloj Francuskoj i zbog francuske etnologije nerazvijene u to vrijeme.

Durkheimov stav prema etnologiji kao znanosti u početku je bio nenepovjerenje, započinje svoju analizu Karady, jer daje prednost povijesti kao pomoćnoj disciplini sociologije zalažući se za komparativnu metodu. Usporedna sociologija nije neka posebna grana sociologije, ona je sama sociologija. Skupljanje novih podataka praćeno geografskim otkrićima stavilo je sociologiju u položaj sintetičke

discipline koja svoju primarnu građu duguje pomoćnim empirijskim znanostima, primjerice etnologiji, demografiji, povijesti, tako se učvrstila dirkhemovska koncepcija sociologije. Dirkemovci, Marcel Mauss i Henri Hubert zauzeli su katedre i osigurali monopol nad akademskom reprodukcijom discipline. Konačno potvrđivanje etnološke vokacije sociološke škole desit će se premještanjem središta Dirkemovog zanimanja za religiju. Godine 1887, Durkheim odlučno tvrdi da je religija u cjelini ili bar većim dijelom sociološka pojava, da je uvijek nalazimo »unutar društvenog ustrojstva« te da je religijska praksa potječe iz društvene prinude zbog toga što se kroz nju zadovoljavaju zajednički interesi. Taj Durkheimov fundamentalni tematski pomak prema religiji djelomično je povezan s etnologijom, smatra Karady. Te njegove analize elementarnih religija doprinijele su sociološkoj kritici spoznaje uopće tako da i tekovine etnologije dobivaju ritualno značenje za nastavak njegovog misaonog poduhvata. Karady navodi tabelu kao pokazatelj značajnosti etnologije za dikemovce. Durkheim dosta suzdržano govori o ulozi etnologije u sociologiji smatra Karady, ali ipak dijeli mišljenje da etnologija pribavljajući sociologiji elemente upotrebljive za usporedbu; sociološku epistemologiju približava njezinom scijentističkom idealu. Autor zaključuje da je najviše zahvaljujući novim otkrićima na terenu, ocjena mjesta i odnosa povijesti i etnologije u dirkemovskoj optici doživjela potpuni obrat. Autor dalje analizirajući društvenopolitičke prilike u Francuskoj na prijelazu stoljeća okrivlja i druge razloge Durkheimova okretanja prema religiji: odnos crkve i države, ukidanje velikih privilegija katoličkim institutima i zahtjev za

znanstvenim tumačenjem religijskog. Kako god se dirkemovski smjer u sociologiji odnosio prema etnologiji on je imao blagotvorne učinke na budućnost etnologije u Francuskoj smatra Karady. I upravo jedno sintetsko ustrojstvo francuske etnologije u odnosu na anglosaksonsku vezano je za dirkemovski utjecaj i nasljeđe. I upravo ovo metodološko jedinstvo i preplitanje još i danas možemo smatrati jednom od najvećih tekovina dirkemovskog poduhvata u Francuskoj.

Jean-Claude Fillioux u svom prilogu »Durkheim i sociologija prava čovjeka« navodi da to želi biti kritika metodološkog imperijalizma grupe koje se nekritički pripisuje Durkheimu upozorava autor. Cijelog života Durkheim će se pitati o mogućnosti čak štoviše nužnosti odnosa između pojedinca i grupe. Zadatak sociologije za Durkheima bio je, smatra Fillioux, da dokaže da se kohezija grupe temelji na nečemu što Durkheim naziva sad »kultom ljudske osobe«, sad »religijom čovjeka«.

I upravo u taj kontekst treba smjestiti sadržaj što ga podrazumjevamo pod pojmom »individualizam«. Taj pojam kod Durkheima isključuje svoje izvedenice liberalizma i anarhizma smatra Fillioux. Naime Durkheimov sociološki personalizam o čovjeku općenito nadilazi Comteov u protežnom smislu. Društvo, koje će na zastavi istaknuti geslo »homo homini deus«, moći će se zvati demokratskim socijalističkim društvom, stavlja Fillioux Durkheima u usta. U ime takvog personalizma Durkheim se srpnja 1888. godine, člankom pod naslovom »Individualizam i intelektualci«, uključuje u aferu Dreytas, postavljajući pitanje: može li se u ime državnih interesa osuditi nevina osoba?

Treba također spomenuti, smatra Fillioux, da je Durkheim u veljači 1898. sudjelovao u osnivanju Lige za prava čovjeka i građanina i odmah postao sekretarom njene sekcije u Bordeauxu.

U prilogu »E. Durkheim i moderni socijalizam« Rade Kalanj se pita je li uopće zasnovano i relevantno dovesti u vezu Durkheimovu sociologiju i socijalističko učenje ili učenja. Iako moramo zapaziti, smatra Kalanj, da bavljenje problemom socijalizma kod Durkheima ima marginalan karakter, ipak ne možemo tvrditi da je Durkheimovo bavljenje socijalizmom beznačajno i nezanimljivo. Kalanj smatra da su tri glavna poticaja koji su navodili Durkheima da se bavi problemom socijalizma.

Prvi razlog je historijska situacija evropskog socijalističkog pokreta u to vrijeme, koji je predstavljao značajnu socijalnu kulturu i političku činjenicu. Drugi je razdoblje oštrog proturiječnosti francuskog društva u svim strukturama od politike do religije. I treći poticaj proizašao je, smatra Kalanj, iz same sociologije, tj. iz shvaćanja uloge i funkcije sociologije kao znanosti. Sociološka analiza »društvenog pitanja« nužno je dovela do susreta sa socijalističkim pokretom. Međutim, Durkheim ne priznaje da socijalističke teorije imaju status znanstvenih učenja. Tu zadaću i mogućnost po njemu ima samo sociologija. Durkheimovo shvaćanje socijalizma nema mnogo veze a niti dodirnih točaka s marksističkim, koji se zasniva na klasnoj borbi i odumiranju države. Te kategorije on ne poriče, smatra Kalanj, ali ih upotrebljava u više konceptualnom nego povijesno dinamičkom smislu. Problem socijalizma se kod Durkheima, smatra Kalanj, postavlja kao problem organizacije i po tom stavu on je na-

stavljač francuske sociološke škole Saint-Simonea i Comtea. Njegov stav prema socijalizmu u to vrijeme posljedica je konkretnih povijesnih prilika nakon francuske i industrijske revolucije. Tako za njegovo poimanje socijalizma ekonomske činjenice imaju nekakav središnji karakter. Taj stav se najbolje vidi, smatra Kalanj, iz njegovog razlikovanja pojmova socijalizam i komunizam. Komunistička učena po njemu nisu bitno povijesna nego su prije svega nadahnuta asketskim shvaćanjem života. Usprkos ovakvoj simplificiranoj slici komunizma i socijalizma i usprkos razlikama u metodi, Marx i Durkheim imali su isti problem na umu. Marx je taj problem riješio odozdo podruštvljavanjem, a Durkheim odozgo institucionalnim oblikovanjem kolektivne svijesti; kao regulativnog principa, kao integrativne društvene snage.

Autor zaključuje da Durkheimove socijalne i političke misli ni danas ne gube od svoje važnosti i pri tom citira Durkheimovo shvaćanje demokracije: bez političke demokracije socijalizam se pretvara u birokratski apsolutizam i bez podruštvljene ekonomije politička demokracija ostaje čvrstom fikcijom. U tome se između ostalog ogleda aktualnost i relevantnost Durkheimove misli za moderni socijalizam i danas, završava Kalanj.

Prilog Veljka Cvjetičanina »Podjela rada kod Durkheima i Marxa«, sličnost i razlike, dio je druge tematske cjeline ovog zbornika. Marx nije koncipirao formalno — logičku definiciju podjele rada. Podjela rada je za Marxa proturiječan proces koji zahvaća društvo u totalitetu i sadrži u sebi i pozitivne i negativne elemente. On se nije bavio samo explikacijom pojma nego je u svoju viziju unosio ukidanje podjele rada; oslobađanje rada i dokidanje samog rada. Kod nje-

ga također nalazimo misao o oslobađanju radničke klase i u totalitetu. E. Drukheim je dobro poznavao Marxovo djelo smatra Cvjetičanin, ali nije potpunije obradio svoj odnos prema Marxu u pitanju podjele rada. Durkheimova je polazna teza da je podjela rada povezana s pozitivnim društvenim rezultatima. Bitna funkcija podjele rada jest proizvođenje solidarnosti, i ona treba voditi prema integraciji i konsenzusu, a da bi spasio pojedinca od potpune integracije, on uvodi pojam — organska solidarnost, smatra Cvjetičanin. Tako za njega individualizacija ličnosti raste s podjelom rada, ali usporedo s tim i njegova zavisnost o cjelini društva. To vrijedi za normalnu podjelu rada, jer postoje i abnormalni oblici, a to su ona gdje umjesto solidarnosti dolazi do sukoba. Razlike između Marxa i Durkheima bile bi u nejednakoj interpretaciji pojma, a to je najjasnije izraženo eksplikacijama. Za Marxa je podjela rada proturiječan dijalektički proces koji sadrži u sebi kako pozitivne tako i negativne elemente u unutarnjim proturiječnostima industrijskog društva otkrivao snage i subjekt promjene ne samo strukture nego i cijele stvarnosti. Dok je za Durkheima podjela rada pozitivan »idealna« proturiječan proces. On je proturiječnost pokušavao eliminirati tako da je riješenja tražio i izvan podjele rada u pravnoj i moralnoj regulaciji društva. Razlika je, dakle u predviđanju epohalne perspektive, smatra autor. Slično je što oba mislioca imaju u svojoj viziji prevladavanje postojećih proturiječnosti. Zajedničko im je što u ekonomskoj determiniranosti vide iz abnormalne podjele rada. I bez obzira na razlike dali su značajan doprinos izučavanju podjele društvenog rada mezaobilazan za suvremenu sociološku teoriju.

Za Eugena Pusića je osnovno značenje Emila Durkheima u znanosti u tome što su njegove teorije, i pored brojnih elemenata špekulacije, u osnovi tvrdnje o činjenicama. Pusić u prilogu: »Emile Durkheime i normativna regulacija u društvu« s tog aspekta analizira dvije najpoznatije teme Durkheimove sociologije: društveni razvoj i podjela rada. Analizirajući neke slabosti u Durkheimovoj teoriji društvenog razvitka, autor pokušava dokazati da su upravo te slabosti najpoticajnije, bilježenjem društvenopovijesnih činjenica sačuvao ih je za povijest, analizu kritika. No jedan od najinteresantnijih aspekata Durkheimovog sociološkog učenja za Pusića je njegovo shvaćanje filogeneze i uloga normativnosti u društvu.

Tako se Pusić bavi detaljnom analizom Durkheimovog shvaćanja prava, morala vlasništva. Tako za njega kako kaže i usprkos niza slabosti, osobito u analizi karaktera prava i uloge morala sadrže niz vrlo poticajnih misli. Osobito su perspektivne Durkheimove teze o ugovoru. Durkheimova koncepcija društvenosti smatra Pusić, rezimira rezultate njegova mišljenja i u njoj se najreljefnije vide nedostaci i prednosti njegova pristupa uopće. Tako zaključuje Pusić da Durkheimova razmišljanja i onda kad nisu potkrijepljena činjenicama (povijesnim) sadrže anticipacije koncepata koji će tek mnogo kasnije pokazati svoju plonost u društvenim znanostima. Njegova vrijednost je u tome što je postavio mnogo pravih pitanja koja nadilaze njegovo vrijeme i granice sociologije.

Vjeran Katunarić u prilogu pod naslovom »O Durkheimovoj teoriji socijalne fragmentacije« koja, smatra Katunarić, pripada drugoj modernoj epizodi u tradiciji teorija o civilnom društvu, kojima je zajedničko sum-

nja u moralni karakter društva ili društvenih činjenica, analizira Durkheimovu teoriju socijalne fragmentacije. Katunarić sistematski pokazuje povijesni razvoj i povijesni kontakt za nastanak Durkheimove teorije socijalne fragmentacije. Ta teorija je vrlo složena, kako naglašava autor, zato se bavi samo jednim njenim aspektom koji se tiče morala. Jer je problematizacija morala način na koji on konstruira specifično sociološku kritiku ideologije, smatra Katunarić, i način kako manevrira između raznih ideologija jasno očitava buduću sudbinu sociologije. To metodološko distanciranje kasnije će Merton nazvati sociološkom amkivalencijom. Ideologije fiktivno homogeniziraju društvene grupe i društva, sociologija ih prikazuje kao heterogene. Upravo te aspekte heterogenosti u Durkheimovom djelu su podijeljeni na tri razine, smatra Katunarić.

1. raspad velikih grupa putem podjele rada; najbolnija točka Durkheimovog aksioma o podjeli rada jest industrijski štrajk (Katunarić analizom suvremenih oblika organizacije i integracije pokazuje neke manjkavosti Durkheimovog shvaćanja solidarnosti);

2. raspad braka putem liberalizacije zakonodavstva (razvod);

3. raspad racionalnog mišljenja putem pragmatizma.

Durkheimova teorija fragmentacije i anomalije postavila je temelje proučavanju odnosa između međugrupnih i unutargrupnih interakcija u društvu, smatra autor.

Ivan Cifrić u članku »Na marginama Durkheimovog sociološkog poimanja odgoja i obrazovanja« postavlja dva pitanja;

1. Zašto je Durkheimovo pedagoško djelo relativno malo istraženo i poznato, i

2. po čemu je Durkheimovo učenje o odgoju i obrazovanju aktualno.

Autor uz to napominje da sam Durkheim nije stvarao teoriju o odgoju i obrazovanju nego je ona u kontekstu njegovih živih shvaćanja društva. To je jedan od razloga zapostavljanja Durkheima u našoj pedagoškoj misli a drugi je što nastavljači te tradicije nisu odgovorili tom zahtjevu. Autor također navodi neke podatke vezane za naše prilike i Durkheimov stav prema pedagogiji kao znanosti;

Aktualnost Durkheimovog stava prema obrazovanju jest u tome što on u odgoju vidi gotovo nevjerovatnu snagu kohezije nekog društva, smatra Cifrić, Durkheimov zahtjev o integralnom obrazovanju mogao bi na prvi pogled izazvati pomisao o kontradiktornosti s učenjem o razvoju podjele rada; međutim nije tako, jer on smatra da to diferniciranje u znanosti i školi mora imati zajednički cilj.

U treću tematsku cjelinu ovog zbornika spadaju radovi o Durkheimovoj problematici religije. Tako Jose A. Prades — Université du Québec u prilogu »Ususret tipologiji niverzalnih oblika religijskog života u Durkheima« bavi se analizom nekih pojmova »kvazi-religije«. Analizira Durkheimovo stajalište uspoređujući ga sa stajalištem Robertsona i Tillieka.

Prvo što zamjećuje Prades da kod Durkheima ne postoji razgraničenje pojma religijsko i kvazi-religijsko. Autor se zatim pita koji je razlog za to razlikovanje i odgovara da postoje dva: zbog toga što su nomo-religijsko i kvazi-religijsko iste prirode, te zbog toga što oba ispunjavaju istovjetne društvene funkcije. Kao sociolog Durkheim svoja razmišljanja usredočuje na problematiku koju sam određuje kao izučavanje »geneze« i funkcioni-

ranje »svih vjerovanja i svih načina ponašanja« uspostavljenih unutar zajednice. Iz tog očišta zaključuje Prades, Durkheim lako otkriva dvije vrste ustanova: mono-religijske i kvazi-religijske, koje možda jesu različitog porijekla, ali imaju istovjetne funkcije. I upravo ovo razgraničenje priobavlja vrlo značajno pojmovno oruđe, smatra Prades.

U čemu je aktualnost Durkheimove teorije o religiji danas, pita se Dragutin Novaković u istoimenom prilogu, te domeće može li se danas nakon 100 godina govoriti o aktualnosti Durkheimove teorije religije, kad ona nije nikad bila zvanično prihvaćena. Autor se, kako nam kaže, bavi analizom svjesne proizvodnje religije u posljednjih 200 godina i kroz to nastoji dokazati aktualnost i inspirativnost Durkheimove teorije o religiji. Durkheim je, smatra Novaković, nastojao problemu religije prići kao problemu spoznaje te da ga riješi na planu spoznaje. Već je Durkheim naglasio razvojni put religije prema individualnom kultu. I što je posebno važno, danas je religioznost prekoračila prag orkvenosti i raspršila se u razne oblike vjerovanja: državu, sport, sreću itd. Dakle opet aktualna Durkheimova misao o društvu kao sakralnoj kategoriji na jedan vrlo općenit način. Zatim isticanje etičke strane religije također potvrđuje Durkheimovo predviđanje. Durkheimovo shvaćanje religije prisililo je religiju da se podvrgne procesu humanizacije, da ponovo preispita svoje izvore i funkcije; zato ono i danas za religiju može biti inspirativno, smatra Novaković.

Nikola Skledar pokušava kritički ocijeniti neke osnovne postavke Durkheimovog pristupa religiji.

Njegov stav prema religioznoj činjenci kao mećemu što nas transcen-

dira prelazi okvire sociološke znanosti do koje je Durkheimu bilo stalo da bude jako egzaktna. Zatim autor kritički ocjenjuje Durkheimovu tezu o religiji koja predhodi filozofiji i znanosti i kritički je ocjenjuje. Zatim Skledar smatra da je Durkheimova teza o odnosu znanosti i religije nedovoljno razrađena, neizdiferencirana. Durkheimu je bilo jasno, smatra Skledar da znanost ne može ugroziti religiju u njoj društveno-moralnoj i socijalno-psihičkoj kompenzatorskoj i integrativnoj funkciji. Skledar zatim razmatra pitanje Durkheimova stava o odnosu društva i religije i zamjera mu indentificiranje religijskog i društvenog smatrajući to tautolojskim stavom.

Kako smo već napomenuli na početku, cilj ovog zbornika nije bio sveobuhvatna analiza jednog gigantskog misaonog sistema, nego prije svega presjek kroz misaonu baštinu Emila Durkheima. Prilozi iz raznih područja znanosti samo potvrđuju tezu o sveobuhvatnosti jednog paradigmatičkog mišljenja koje nadrađa samo područje svoje znanosti i svoga vremena. Treba još napomenuti da je ovaj zbornik rezultat međunarodne saradnje: Odsjeka sa sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Sociološkog društva Hrvatske u suradnji s Francuskim institutom u Zagrebu i odgovarajućih znanstvenih institucija u Francuskoj.

Marko Hrga

Paul Feyerabend

PROTIV METODE

Skica jedne anarhističke teorije spoznaje. S engleskog preveo Mario Suško, redakcija prevoda i pogovor Abdulah Šarčević, — »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1987, 362 str. — Biblioteka Logos.

Politički sistemi i ideologije, koje su u ranim godinama našeg stoljeća izgledali kao da mnogo obećavaju, doslovce su sve pokazale određen stupanj bankrotstva. Komunizam, socijalizam, kapitalizam i zapadna demokracija, svi su na ovaj ili onaj način razočarali svoje pristalice i propustili da ostvare snove koje su gajili. Svi ovi politički sistemi i ideologije, bez izuzetka, svoju su egzistenciju gradili u sprezi sa suvremenom — novovjekovnom znanosti, tom »jedinom — pravom istinom« suvremenosti, čija »neprikosnovenost daje joj pravo na autodafe svake alternative.

Feyerabendova kritika znanosti, koja svoje ishodište ima u čežnji za slobodom, u snatrenju mogućnosti uspostave punoljetnog čovjeka koji može da živi bez autoriteta i ovog ili onog vrhovnog božanstva, obara se prije svega na apsolutizam znanstvene epistemologije, u težnji da ga razori i time stvori prostor za jednu relativističku teoriju spoznaje koja bi mogla da korespondira s teorijom slobodnog društva. Tako se kao »jedina šansa za prevladavanje« očitog barbarstva našeg znanstveno tehničkog doba, uspostavlja jedna »anarhistička epistemologija« koja teorijski monizam, dakle, dogmatizam i šovinizam moderne znanosti, hoće zamijeniti teorijskim pluralizmom i